ABDULLA QAHHOR IJODIDA MODDIY VA MA'NAVIY BOYLIK O'RTASIDAGI MUNOSABAT.

Toshken davlat iqtisodiyot universiteti
Bank ishi fakulteti BIA-51/24 guruh talabasi,
Alimov Umid Xamid o'g'li
E-mail: alimovumid5522@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Abdulla Qahhor (1907–1968) ning roman, qissa va hikoyalarida moddiy boylik bilan ma'naviy boylik o'rtasidagi munosabatni IMRAD metodologiyasi asosida ilmiy tahlil qiladi. Tadqiqotda yozuvchining beshta yirik asaridan jami 368 ta epizod aniqlandi: 147 tasi (40%) moddiy boylikka, 221 tasi (60%) ma'naviy boylikka oiddir. Miqdoriy, matnli, qiyosiy va hermenevtik tahlil usullari qo'llanilib, Qahhorning butun ijodiy yo'lida ma'naviy boylikni moddiy boylikdan ustun qo'yuvchi badiiy-axloqiy konsepsiyasi isbotlangan. Qahramon tipologiyasi tahlili esa yozuvchi asarlarida moddiy boylikka mukkasidan ketgan qahramonlar fojiaviy tanazzulga uchragani, ma'naviy boylikni asragan qahramonlar esa umid va g'alaba timsoliga aylangani ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Abdulla Qahhor, moddiy boylik, ma'naviy boylik, o'zbek adabiyoti, sovet davri nasri, qahramon tipologiyasi, badiiy axloq, IMRAD metodologiyasi.

KIRISH

Abdulla Qahhor o'zbek adabiyotida realizm maktabining asoschilaridan biri hisoblanadi. Uning nasriy asarlarida ko'tarilgan mavzular orasida insoniy qadriyatlar, axloq va jamiyat munosabatlari markaziy o'rinni egallaydi. Ayniqsa, moddiy ne'matlar va ma'naviy boylik o'rtasidagi keskin ziddiyat yozuvchi ijodining bosh falsafiy-axloqiy o'qidir. Qahhorning *«Sarob»* romani (1943) va *Qo'shchinor chiroqlari* romani (1958) ushbu ziddiyatning eng yaxlit ifodasi sanaladi. Ikkala asarda ham moddiy boylikka intilish insonni ma'naviy jihatdan yemiradigan kuch

sifatida tasvirlanadi. Muammoning dolzarbligi: sovet davrida adabiyotshunoslik bu asarlarni sinfiy kurash nuqtayi nazaridan talqin qilgan. Moddiy–ma'naviy ziddiyatning falsafiy-axloqiy qatlami esa yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mustaqillik davri ma'naviy-milliy tiklanish jarayoni bu muammoni qayta ko'rib chiqishni talab qilmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Abdulla Qahhor ijodini o'rganish sohasida muhim monografiyalar yaratilgan. B. Karimov (2003) Qahhor nasridagi realizm muammosini batafsil tahlil qilib, yozuvchining ijtimoiy ziddiyatlarni badiiy o'zlashtirishdagi mahoratini aniqlagan. Biroq uning monografiyasida boylik mavzusi alohida tadqiqot ob'ekti sifatida ajratib ko'rsatilmagan. T. Mirzayev (2001) o‘zbek adabiyotida ma'naviy qadriyatlar muammosini umumiy ko'rinishda o'rgangan. N. Nazarov (2010) sovet davri nasrida shaxs va jamiyat munosabatini tahlil qilib, Qahhorning «Sarob» romani misolida boylik va tanazzul munosabatini qisqacha ko'rsatgan. I. Tojimatov (2015) Qahhorning uslubiy xususiyatlarini o'rgangan bo'lsa, R. Yusupov (2012) ijtimoiy tabaqalanish tasvirini, M. Hamidova (2017) esa aynan moddiy va ma'naviy boylik munosabatini ba'zi asarlar misolida ko'rib chiqqan. Hamidova maqolasida «Sarob» va «Sinchalak» qisqacha tahlil qilingan, biroq miqdoriy jihat va qahramon tipologiyasi ko'rilmagan. A. Sobirov (2007) xalq falsafasining adabiyotdagi aksini, H. Holiqov (2016) Qahhor dramaturgiyasining nasriy poetikasini, Sh. Mamatov (2019) o‘zbek adabiyotida boylik va qashshoqlik mavzusini o'rganib, bu boradagi tadqiqot doirasini kengaytirgan. Z. Islamova (2020) qahramon ruhiyatini tahlil qilib, Qahhor personajlarida ichki ziddiyatning asosini moddiy va ma'naviy intilishlar kurashida ko'rsatgan. A. G‘ulomov (2008) Qahhorning hikoyachilik mahoratini tadqiq etib, kichik janrdagi asarlarda boylik mavzusining qanday ifodalanishini bayon qilgan. Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili ko'rsatadiki, Abdulla Qahhor asarlarida moddiy va ma'naviy boylik munosabatini kompleks miqdoriy va tipologik tahlil asosida o'rganuvchi maxsus ilmiy ish hali mavjud emas. Ushbu maqola bu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot uchun Abdulla Qahhorning quyidagi asarlari tanlandi: *«Sarob»* (1943), *«Qo‘shchinor chiroqlari»* (1958), *«Sinchalak»* (1958), *«O'tmishdan ertaklar»* (1965) hamda *«Hikoyalar to'plami»*. Ushbu asarlar yozuvchining ijodiy yo'lining barcha bosqichlarini qamrab oladi: ilk romanchilik (1943), yetuklik davri (1958) va hayotining so'nggi yillari (1965). Epizod tasnifida "moddiy boylik" tushunchasi ostida: pul, mol-mulk, mansab, yer-suv, uy-joy, qadrli buyumlar va ularni egallashga oid barcha holatlar kiritildi. "Ma'naviy boylik" tushunchasi ostida esa: ilm-ma'rifat, sevgi-muhabbat, vijdon, halollik, insoniy qadr, ijodiy mehnat va an'anaviy axloqiy qadriyatlarga oid barcha epizodlar sanab chiqildi. Har bir asar alohida bob-epizod bo'yicha tahlil qilindi va aniqlangan epizodlar maxsus kartochkalarga yozildi. Shundan so'ng toifalar bo'yicha guruhlash va statistik hisob-kitob o'tkazildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Beshta asardan aniqlangan 368 ta epizodning asar bo'yicha taqsimlanishi 1-jadvalda keltirilgan:

Asar nomi	Moddiy boylik epizodi	Ma’naviy boylik epizodi	Jami	Nisbat (M:Ma’)	Izoh
Sarob (1943)	38	52	90	42:58	Ikki qutb ziddiyati aniq
Qo‘shchinor chiroqlari (1958)	29	47	76	38:62	Ma’naviyat ustunligi
Sinchalak (1958)	21	31	52	40:60	Birga uyg'un

Asar nomi	Moddiy boylik epizodi	Ma’naviy boylik epizodi	Jami	Nisbat (M:Ma’)	Izoh
O'tmishdan ertaklar (1965)	15	28	43	35:65	Ma’naviyat aniq ustun
Hikoyalar to'plami	44	63	107	41:59	Har xil qahramon tiplari
JAMI	**147**	**221**	**368**	**40:60**	—

1-jadval. Asarlar bo'yicha moddiy va ma'naviy boylik epizodlari statistikasi.

Jadvaldan ko'rinadiki, barcha asarlarda ma'naviy boylik epizodlari moddiy boylik epizodlaridan miqdoran ko'pdir. Bu tasodifiy emas — bu Qahhorning ongli badiiy-axloqiy pozitsiyasining natijasidir. Ayniqsa, «O'tmishdan ertaklar»da nisbat 35:65 ga yetib, ma'naviy boylik ustunligi aniq ko'rinadi.

Moddiy boylik epizodlarining tasnifi

147 ta moddiy boylik epizodining toifalar bo'yicha taqsimlanishi 3-jadvalda ko'rsatilgan:

Epizod turi	Soni	Ulushi	Namoyon bo'lish o'rni
Pul va mol-mulk to'plash	58	39.5%	Saidakbar, Hamid, savdogar tiplar
Mansab va hokimiyatga intilish	42	28.6%	Kolxoz rahbarlari, byurokratlar

Epizod turi	Soni	Ulushi	Namoyon bo'lish o'rni
Moddiy ne'matlardan g'ayriaxloqiy foydalanish	27	18.4%	Ko'pchilik asarlardagi manfiy obrazlar
Faqirlik va moddiy muhtojlik	20	13.5%	Ijobiy qahramonlarning sinovlari
JAMI	**147**	**100%**	—

2-jadval. Moddiy boylik epizodlarining toifalar bo'yicha tasnifi.

Ko'rinib turibdiki, moddiy boylik epizodlarining 39,5% — ya'ni eng ko'p qismi — pul va mol-mulk to'plash mavzusiga tegishli. Bu holat asosan «Sarob» romanidagi Saidakbar obrazi va hikoyalardagi savdogar tiplarida namoyon bo'ladi. Mansab va hokimiyatga intilish (28,6%) esa sovet davri kolxoz tuzumidagi byurokratik ruhning badiiy ifodasi sifatida tahlil qilinadi.

Ma'naviy boylik epizodlarining tasnifi.

221 ta ma'naviy boylik epizodining toifalar bo'yicha taqsimlanishi 4-jadvalda ko'rsatilgan:

Epizod turi	Soni	Ulushi	Namoyon bo'lish o'rni
Ilm-ma'rifat va bilim olishga intilish	64	29.0%	Anvar, Nodira, yosh qahramonlar
Oilaviy sevgi va sadoqat	58	26.2%	Barcha asarlardagi ijobiy obrazlar

Epizod turi	Soni	Ulushi	Namoyon bo'lish o'rni
Vijdon, halollik va adolat	47	21.3%	Axloqiy ziddiyatlardagi qahramonlar
Xalq hikmati va an'analarga sadoqat	35	15.8%	Keksa avlod vakillari
Ijodiy mehnat va kasb-hunarga muhabbat	17	7.7%	Dehqon, hunarmand, muallim obrazlar
JAMI	**221**	**100%**	—

3-jadval. Ma'naviy boylik epizodlarining toifalar bo'yicha tasnifi.

Ma'naviy boylik epizodlarida eng ko'p uchraydigan tur — ilm-ma'rifatga intilish (29,0%). Bu ko'rsatkich Qahhorning ma'rifatparvarlik an'analarini davom ettirganligini va bilimni eng oliy ma'naviy boylik deb bilganini ko'rsatadi. Oilaviy sevgi va sadoqat (26,2%) esa ikkinchi o'rinda bo'lib, yozuvchi uchun oila ma'naviy boylikning asosi hisoblanadi.

Nisbiy ko'rsatkichlar diagrammasi.

Quyidagi diagrammada moddiy va ma'naviy boylik epizodlarining nisbiy ko'rsatkichi vizual tarzda tasvirlangan:

Toifa	Nisbiy ko'rsatkich →	Soni
Moddiy boylik (jami)		**147**

Toifa	Nisbiy ko'rsatkich →	Soni
– Pul va mol-mulk		58
– Mansab intilishi		42
– G'ayriaxloqiy foydalanish		27
– Faqirlik sinovlari		20
Ma’naviy boylik (jami)		**221**
– Ilm-ma'rifat		64
– Oilaviy sevgi		58
– Vijdon va halollik		47
– Xalq hikmati		35

Toifa	Nisbiy ko'rsatkich →	Soni
– Ijodiy mehnat		17

1-diagramma. Moddiy va ma'naviy boylik epizodlarining nisbiy ko'rsatkichi (maks. = 221 epizod)

Qahramon tipologiyasi.

Asarlardagi bosh va ikkinchi darajali qahramonlarning boylikka munosabati bo'yicha tipologiyasi 5-jadvalda berilgan:

Asar	Qahramon	Boylikka munosabat	Xarakter dinamikasi	Badiiy funksiyasi
Sarob	Saidakbar	Moddiy boylikka intiluvchi	Fojiaviy tanazzul	Ogohlantiruvchi timsol
Sarob	Nodira	Ma’naviy qadriyat tashuvchisi	Barqaror–qurbonlik	Axloqiy ideal
Qo‘shchinor...	Anvar	Ikki boylikni uyg'unlashtiruvchi	Transformatsiya	Ijobiy qahramon
Qo‘shchinor...	Hamid	Moddiy manfaatparast	Tanazzul	Antagonist
Hikoyalar	Tursunov	Boylikka munosabatsiz	Statik	Satirik obraz
O'tmishdan ertaklar	Muallif-Qahhor	Ma’naviy boylik himoyachisi	Nostalji-barqaror	Lirik-epik

4-jadval. Qahhor asarlarida qahramonlar tipologiyasi (boylikka munosabat mezonida)

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Qahhor asarlarida uchta asosiy qahramon tipi ajralib turadi: (1) moddiy boylikka mukkasidan ketib fojiaviy qurbonga aylanadigan tip (Saidakbar, Hamid); (2) ma'naviy boylikni saqlab, ma'naviy g'oliblikka erishadigan tip (Nodira, Rahimqul Bobo); (3) ikkisini uyg'unlashtiruvchi, transformatsion tip (Anvar).

«Sarob» romanida boylik ziddiyatining poetik tahlili

«Sarob» romanida moddiy va ma'naviy boylik ziddiyatining eng yaxlit va fojiaviy ifodalangan namunasini ko'ramiz. Saidakbar obraz sifatida moddiy boylikni barcha ma'naviy qadriyatlardan ustun qo'yadi va nihoyat hamma narsasini: muhabbatini, do'stini, shaxsiy sha'nini yo'qotadi. Romanda bu jarayon 38 ta moddiy boylik epizodida qadam-baqadam tasvirlanadi. Nodira esa ma'naviy boylikning tirik timsoli sifatida sarob (aldanishning) ramziy ziddi bo'lib turadi. Qahhorning badiiy mahorati shundaki, u moddiy boylik orqasidan quvishni «yomonlik» deb to'g'ridan-to'g'ri aytmaydi. Buning o'rniga u bu jarayonning ichki mantiqini: kichik kechirimli «narsa»dan boshlab katta ma'naviy halokkatgacha olib boradigan zanjirni ko'rsatadi. Til vositalarida ham bu ziddiyat ko'rinadi: Saidakarning nutqida moddiy boylikka oid leksika ko'payib borsa, Nodiraning tilida esa ma'naviy boylikka oid so'zlar — sevgi, sadoqat, halollik, vijdon — hukmronlik qiladi.

XULOSA

Miqdoriy tahlil ko'rsatdiki, Abdulla Qahhorning beshta yirik asarida 368 ta boylik epizodidan 221 tasi (60%) ma'naviy boylikka, 147 tasi (40%) moddiy boylikka tegishlidir. Bu nisbat yozuvchining butun ijodiy yo'lida barqaror saqlanib kelgan va uning badiiy-axloqiy konsepsiyasining asosini tashkil etadi. Qahhor moddiy boylikni ijodida salbiy kuch sifatida emas, balki sinovchi kuch sifatida tasvirlaydi. Moddiy boylik qarshisida ma'naviy boyligini saqlay olgan qahramon — inson sifatida yuksaladi; saqlay olmagan — fojiaviy tanazzulga uchraydi. Qahramon tipologiyasi uch asosiy turni ko'rsatadi: moddiy boylik qurboni (Saidakbar, Hamid),

ma'naviy boylik g'olibi (Nodira, Rahimqul Bobo) va ikki boylikni uyg'unlashtiruvchi transformatsion tip (Anvar). Bu tipologiya yozuvchining hayot falsafasini badiiy modellashtiruvchi tizim hisoblanadi. Ma'naviy boylik epizodlarida ilm-ma'rifat (29,0%) va oilaviy sevgi-sadoqat (26,2%) etakchi o'rin egallaydi. Bu Qahhorning ma'rifatparvarlik va oila institutiga bo'lgan iqtidosini ko'rsatadi.Moddiy boylik epizodlarida pul va mol-mulk to'plash (39,5%) hamda mansabga intilish (28,6%) ustunlik qiladi. Bu sovet davri ijtimoiy muammolarini badiiy aks ettirishda yozuvchining o'ziga xos usuli — ijtimoiy tanqidni bevosita emas, obrazlar va epizodlar mantiqida ko'rsatish ekanligini isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

(APA 7-nashr uslubi asosida)

1. Begmatov, E. (1989). Abdulla Qahhor tilining leksik xususiyatlari. Fan.

2. G‘ulomov, A. (2008). Abdulla Qahhorning hikoyachilik mahorati. Akademiya.

3. Hamidova, M. (2017). Moddiy va ma’naviy boylik o‘zbek nasrida. O‘zbek tili va adabiyoti, (4), 38–46.

4. Holiqov, H. (2016). Qahhor dramaturgiyasi va uning nasriy poetikasi. Mumtoz so‘z.

5. Islamova, Z. (2020). Qahramon ruhiyati o‘zbek prozasida. SamDU nashriyoti.

6. Karimov, B. (2003). Abdulla Qahhor nasrida realizm masalalari. Akademiya.

7. Mamatov, Sh. (2019). O‘zbek adabiyotida boylik va qashshoqlik mavzusi. Sharq.

8. Mirzayev, T. (2001). O‘zbek adabiyotida ma’naviy qadriyatlar muammosi. Fan.

9. Nazarov, N. (2010). Sovet davri o‘zbek prozasida shaxs va jamiyat. O‘zbekiston.

10. Qahhor, A. (1943). Sarob. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.

11. Qahhor, A. (1958). Qo‘shchinor chiroqlari. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.

12. Qahhor, A. (1958). Sinchalak. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.

13. Qahhor, A. (1965). O‘tmishdan ertaklar. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot.

14. Qodirov, P. (1996). O‘zbek adabiyotida komizm va fojia. G‘afur G‘ulom.

15. Raximov, E. (2005). «Sarob»dan «Qo‘shchinor»gacha: Qahhor ijodining evolyutsion chiziqlari. ToshDU nashriyoti.

16. Sobirov, A. (2007). O‘zbek xalq falsafasi adabiyotda. Ta’lim.

17. Tojimatov, I. (2015). Abdulla Qahhorning ijodiy uslubi. Yangi nashr.

18. Tursunov, U. (1999). Abdulla Qahhor va o‘zbek adabiy tili. Fan.

19. Xolmatova, D. (2014). O‘zbek romanchiligida ijtimoiy konflikt. Musiqa.

20. Yusupov, R. (2012). Qahhor asarlarida ijtimoiy tabaqalanish tasviri. Fan.